

Gazdag Ferenc

Magyar-német kapcsolatok és rendszerváltás

Egy gyakorló nagykövet emlékiratai

Műfajilag az emlékirat nem tartozik a különlegességek kategóriájába: ha valaki úgy érzi, hogy az általa megélt események tapasztalatként, tanulságként vagy egyszerűen csak érdekességként szolgálhatnak mások számára, papírra vetheti és közzéteheti őket. Napjainkban politikusok gyakran élnek a memoárok kiadásának lehetőségével: a könyvtárak polcain rengeteg hasonló írás található. Már specifikusabb, ha az emlékirat szerzője diplomata, és visszavonulása után kötetbe gyűjti a külszolgálat idején a fogadó és a küldő ország közötti kapcsolatokra, illetve a szélesebb környezetre vonatkozó emlékeit. A legismertebbek közé tartozik e műfajból Henry Kissinger *Diplomácia* című nagysikerű munkája. A nemzetközi kapcsolatok művelői az elsődleges források között kezelik a nagy események szemtanúit és szereplőit J. M. Keynestől (az első világháborút lezáró békeszerződésekről alkotott, s a győztesek szűklátókörűségét elmarasztaló írása mindmáig forrásértékű olvasmány) A. Gribkovig, aki a közelmúltban a Varsói Szerződésről tette közzé emlékeit. Még kevésbé szokványos, mondhatni a ritka esetek közé tartozik, ha a memoárrásra egy olyan diplomata adja fejét, aki nagyköveti beosztásának gyakorlása közben érzi szükségét, hogy tapasztalatait és a politika egyes kérdéseiről szóló üzeneteit megismertesse a szélesebb publikummal.

Horváth István, volt bonni nagykövet, jelenleg Magyarország bécsi nagykövete, frissen megjelent könyvében ezt teszi. Rá-

adásul nem is csupán a kétoldalú kapcsolatok új elemekkel való kiegészítése céljából, hanem kifejezetten politikai szándékkal: hogy „reális képet” rajzoljon a rendszerváltásról, mivel „sok elemet elfelejtnek belőle, holott az egyáltalán nem volt sétagalopp”, vagy miként a kötet sajtóbejelentőjén fogalmazott, azért, hogy „felfrissítse a visszaemlékezők emlékezetét”.

A korábban „külkeresként”, majd karrierdiplomataként tevékenykedő szerző jó kapcsolatokkal rendelkezett az MSZMP pártelit, pontosabban a pártelit reformista köreiből, s releváns mondanivalója van az 1980-as évek történéseiről. Lehet is: a rendszerváltás éveiben három országban volt nagykövet, s ezek közül mindegyik a mai Németországhoz kötődött. Kivételezett helyzetben is volt, mivel azokban az években folyamatosan bővültek a magyar-német kapcsolatok, s kinevezésekor maga Kádár hívta fel a figyelmét, hogy a legfontosabb nyugati missziót fogja vezetni. Horváth helyzete egyedi abban is, hogy a rendszerváltás után még közel egy évig a posztján maradt, utána pedig nem várta meg a visszahívását, maga kezdeményezte azt.

Az 1980-as években a magyar külpolitika a Kelet és a Nyugat között egyensúlyozott. Az 1956 utáni egyoldalú, azaz csak a szocialista országok (mindenekelőtt a Szovjetunió) és a szocialista orientációjú fejlődő államok felé irányuló kapcsolatokat óvatosan egészítették ki a fejlett ipari országokkal kötött egyezmények. 1978 és

1982 között a kettős függés két oldala a Nyugattól fölvelt hitelek és a szaporodó gazdasági kapcsolatok okán már-már egyenrangúvá vált. A nyugati orientációban ugyanakkor az NSZK volt az egyetlen olyan nyugati partner, amely hajlandó volt komolyan együttműködni Magyarországgal. A kötet e bilaterális kapcsolatépítés különféle lépéseit mutatja be az 1984-es nagyköveti kinevezésétől kezdődően.

Horváth István nagy lendülettel látott munkához, s a korabeli magyar diplomáciai gyakorlathoz viszonyítva rendkívül széles kapcsolatrendszert épített ki az NSZK-ban. Nemcsak a kormányzó kereszténydemokrata CDU, illetve CSU prominenseivel (Kohl, Strauss, Rühle, Stercken, Dregger, Spath), illetve az SPD politikusaival, hanem a gazdasági elit szereplőivel (Herrhausen, Marz, Doll), sőt a politikusok tanácsadóival (Horst Teltschik, Dieter Leister) is. Abban, hogy a magyar nagykövet „bejáratos lett” a legfelső német körökbe, nagy szerepet játszott, hogy a nagykövet felesége – s ez kifejezetten szokatlan volt ebben az időben a külszolgálatosok esetében – német volt.

A továbbiakban olvashatunk az 1987-ben, Grósz Károly miniszterelnök NSZK-beli látogatása alkalmával aláírt egymillió márkás hitel előkészítésének bonyaldalmairól (a hitel felhasználásáról már nem esik szó), az elaggott kádári garnitúrát fokozatosan váltó, fiatalabb politikusok (Németh Miklós, Horn Gyula, Pozsgay Imre) németországi látogatásainak részleteiről.

A kötet kiemelt figyelmet fordít a keletnémet turisták NSZK-ba való távozását lehetővé tevő magyar határnyitás körülményeire. Nem csak a döntés belpolitikai előkészítését követi nyomon, kezdve a határőrség 1987 nyarán született javaslatával (abban íródott le először, hogy a műszaki zárat és jelzőrendszert vagy modernizálni

kellene, vagy pedig megszüntetni), majd a PB 1987. május 19-i döntésével, amivel Magyarországon bevezették a világútlevélet. Horváth szerint ez a PB-ülés volt Kádár politikájának egyik csúcspontja: a vasfüggöny az útlevéllel rendelkező magyarok számára gyors ütemben elveszítette jelentőségét. Egy évvel később az új vasfüggöny-lebontási javaslat előterjesztője már Horváth István belügyminiszter volt. Amikor Horn Gyula és Alois Mock történelmi drótvágására sor került (1989. június 27.), a vasfüggöny nagy részét már leszerelték.

A szerző a határnyitás nemzetközi körülményeit is részletesen mutatja be. A jobbara közismert történeteken túl kitér a kevésbé ismert NDK-s reakciókra is, pontosabban a sikertelen magyar-keletnémet egyeztetésre a menekültek ügyéről (1989. augusztus 31.). A Horn Gyulát Kelet-Berlinben fogadó Günter Mittag és Oskar Fischer „megdöbbenve hallgatták”, hogy a magyar kormány felfüggeszti az 1969-es kétoldalú egyezményt, s a visszatoloncolás helyett kiengedi a keletnémet menekülteket. A szocialista internacionalizmusra való hivatkozást Horn azzal kerülte meg, hogy Magyarország ugyanezen év tavaszán aláírta az 1951-es genfi menekültügyi konvenciót, és annak értelmében cselekszik. A határnyitási lépéssel Magyarország ekkor még előre nem látható hatalmas mértékben vette ki részét a rendszerváltás elősegítéséből, s a közép-európai politikai térkép újrarajzolásából.

Természetesen a keletnémetek kiengedése a szovjetek meggyengülése, illetve passzív tudomásul vétele nélkül nem valószínű volt volna meg.

A könyv következő fejezete a magyar rendszerváltás körülményeit taglalja, természetesen elsősorban német relációban értelmezve. Ebben olvashatunk a berlini fal leomlásáról, az MSZMP önfelszámoló

kongresszusáról, a Németh-kormány lépéseiről, Kohl kancellár budapesti látogatásáról 1989 decemberében, az 1990-es választásokról és az Antall József vezette új kormány hivatalba lépéséről. Antall József-ről így ír: „Találkozásaim vele, jelenlétem a tárgyalásain és az így szerzett benyomásaim nem elegendőek ahhoz, hogy részletesen és behatóan írjak ebben a könyvben az első demokratikusan megválasztott miniszterelnökről.” Antall külügyminiszteréről, Jeszenszky Gézárról viszont „viszonylag sok információval” rendelkezett, s első beszélgetéseik során az is kiderült számára, hogy „átgondolt külpolitikai stratégia nem fogalmazódott meg a külügyminisztériumban” (201. o.), valamint az is, hogy a „magyar–német kapcsolatokban rejlő lehetőségeket kevésbé érzékeli” (202. o.).

1990 nyarán került sor Antall József első NSZK-beli látogatására. A látogatás azonban nem mindenben úgy történt, ahogy az előkészítés során gondolták: Antall nem vetette fel a magyar adósság-elengedés kérdését Kohlnak, s a létrehozandó német–magyar stratégiai munkacsoport vezetésével sem a németországi nagykövetet, hanem Matolcsy Györgyöt bízta meg. Ráadásul ennek a munkabizottságnak a felállítása magyar részről további késedelmeket szenvedett, tükrözve, hogy a magyar fél nem ismerte fel annak horderejét és jelentőségét. A szerző véleménye, hogy ebben a kérdésben alapvetően rossz volt az Antall-kormány hozzáállása: bár az NSZK-kormány el volt foglalva a német egyesítés kérdéseivel, de 1990 nyarán (azaz az egyesítés előtt néhány hónappal) a német társadalom háláját még „konkrét formákban” tudta volna kifejezni. A magyar kormány azonban nem élt a „tálcán kapott történelmi lehetőséggel” (225. o.), s az NSZK-beli látogatás utáni „feladatokból lényegében nem valósult meg semmi” (226. o.).

A szerző a német segítséget részben a magyar államadósság elengedésének, részben Magyarország európai integrációhoz való közeledésének közvetlen német támogatásában jelöli meg. Meggyőződése, hogy a rendszerváltás után az Antall József vezette új magyar kormányzat nem aratta le az 1989-es határnyitással szerzett magyar érdek gyümölcseit a Magyarország iránt hálás és segítőkész Németországban.

Nehéz vitatni a szerző fő tézisét. Ahhoz ugyanis, hogy az Antall-kormány döntéseinek pontos hátterét fel lehessen deríteni, meg kell várni a levéltárak vonatkozó fondjainak megnyitását (ez minimálisan is harminc év). Azt lehet tudni azonban, hogy a lengyelektől eltérően Magyarország nem kezdeményezte a hitelező bankoknál a rendszerváltás előtt keletkezett adósságok törlesztését. A pénzügyi szakemberek mind kormánypárti, mind ellenzéki oldalról (például Rabár Ferenc, Kádár Béla, Petsching Mária Zita, Lengyel László) Antall Józsefnek ezt a megoldást tanácsolták. A mai napig vita folyik e döntés helyességéről. A magyar társadalom a rendszerváltásig nem rendelkezett információkkal az eladósodás mértékéről, s a politikai elit javarésze sem érzekelte a helyzet súlyosságát. Az eredmény viszont közismert: Magyarország mindmáig a térség legeladósodottabb állama. Azonban a levéltárak megnyitása legfeljebb árnyalni fogja a képet, hogy az NSZK a magyar rendszerváltás nagy segítője volt.

Ami a gyorsított magyar EU-csatlakozás lehetőségét illeti, ehhez valószínűleg a német segítség is kevés lett volna. Nem annyira amiatt, hogy a rendszerváltás előtt Magyarországot elsősorban Moszkva ideológiai alapú döntése akadályozta az Európai Közösségekkel való tárgyalásában, s a moszkvai álláspontnak mindig voltak

az MSZMP-n belül hűségese követői: Horváth visszatérően taglalja Lázár György és Marjai József doktrinerségét, illetve reformellenességét. Elsősorban amiatt lett volna kevés – ahogy maga a szerző is írja –, hogy Brüsszel, illetve az EK vezető országai, bár elismerték, hogy Magyarország éltanuló a közép-európai szocialista országok között, „nem kívántak kivételt tenni” Budapesten (205. o.). Sőt, a társulási egyezmény szövegezésekor Brüsszel még azt sem volt hajlandó tudomásul venni, hogy Magyarország a jövőben szeretne csatlakozni az unióhoz. Ez a magyar szándék csak az egyezmény preambulumban olvasható. A magyar csatlakozásra – német támogatással vagy anélkül – 2004-ig kellett várni.

Horváth István kötetének ez a vonulata felettébb érdekes és tanulságos olvasmány. Nemcsak azoknak, akik német–magyar kapcsolatokkal foglalkoznak, hanem azoknak is, akik általában a magyar külpolitikát, illetve a rendszerváltás nemzetközi körülményeit teszik vizsgálataik tárgyává. A szerző ugyanis egyszerre volt szemtanúja és szereplője is a folyamatnak, aki tanúként dokumentumok (jelentések, tervek, levelek) sorát vonultatja fel, szereplőként pedig határozott koncepcióval rendelkezik a bilaterális kapcsolatokat illetően.

Természetesen mint minden memoárírónak, a szerzőnek is van személyes (politikai és ideológiai) nézőpontja. Horváth István nem is próbálja elrejteni ezt a személyes meggyőződést, s a kötetben visszatérően fogalmazza meg nemcsak belpolitikai pozícióját, hanem a rendszerváltás egészének értelmezését is: „Az a szűk reformcsoport, amelyhez magamat is tartozónak tekintettem, nem politikai-ideológiai kategóriákban gondolkodott. Csak az vezérelt bennünket, hogy miként lehet a falakat tágitani, a nemzet boldogulását az adott ke-

reték között elősegíteni.” (192. o.) "Ez a 'hatalomátvétel' nem személyes becsúgyból történt." Indítéka a Magyarország iránt érzett felelősség volt, és az elszántság, hogy kivezessék az országot a gazdasági és eladósodási válságból. Eközben egyre tudatosabbá vált, hogy piacgazdaságot és gazdasági fellendülést tartósan csak a jogállamiság, a pluralizmus és az egyéni kezdeményezés biztosítása által lehet elérni. Németh és Horn, az MSZMP egykori tagjai így vezették el Magyarországot a demokráciához." (193. o.)

Horváth István könyvének a rendszerváltás egészének megítélését tartalmazó része azonban messze elmarad mind informatív jellegében, mind pedig személyes vonatkozásaiban a külpolitikai dimenziótól. Nem mintha érdektelenek lennének az MSZMP felső vezetését belülről megosztó vitákra vonatkozó fejtegetések (ezekről annak idején a nyilvánosság mit sem tudott, illetve legfeljebb találgatásokra támaszkodhatott), hanem elsősorban amiatt, hogy a rendszerváltás mibenlétéről és folyamatáról a szerző láthatóan mások szimplifikáló értékeléseire támaszkodott, s e részekből hiányzik a nagyköveti tevékenységét jellemző személyesség is. Az események sommás, helyenként már-már jelentésszerű összegzése megtévesztően egyszerűsítő.

Az 1989. február 10–11-i KB-ülésnek „... történelmi jelentősége volt. A közép- és kelet-európai országok közül elsőként Magyarország ismerte fel, hogy a Szovjetunióból átvett egypártrendszer-modell sem Magyarország nemzeti sajátosságainak, sem politikai és gazdasági környezetének nem felel meg” – olvashatjuk a 124. oldalon. Az MSZMP Központi Bizottságának a megvilágosodásra eddig az időpontig több mint három évtized állt rendelkezésére anélkül, hogy a fenti felismerésnek akárcsak a közelébe került volna. És 1989-ben sem véletle-

nül, hanem a szocialista rendszer válságának nyomására jutott eddig. A Központi Bizottság ekkor már jobbára az események után kullogott, hisz ekkorra az egypártrendszer már a múlté volt: 1988 végén sorra alakult meg a Magyar Demokrata Fórum, a Fital Demokraták Szövetsége, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Független Kisgazdapárt, s közvetlenül a KB-ülés előtt került sor a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt újjáalakulására is.

Még két idézet a kötetből, amelyben a szerző plasztikusan kifejezi a rendszerváltás utáni első kormánnyal kapcsolatos attitűdjét: „(Antall József számára) ... fontosabb volt a két világháború közötti szellemiség feltámasztása, hangulati és ceremoniális elemeinek újraélesztése, a nosztalgikus vágyakozás azután, ami már nem születhetett újjá, de újraélesztési kísérletei visszatetszést keltettek a nyugati demokráciákban, félelmet keltettek a szomszédokban, és bizalmatlanságot szültek a régi, jól működő kapcsolatokban.” (229. o.) És tovább: „Az előző rendszer által felhalmozott adósságot az Antall József vezette kormány tovább növelte, s ennek nagy részét életszínvonal-javító intézkedésekre fordította. A 90-es évek előtti időszak szakértőit, nemzetközileg elismert közgazdászait, pénzügyi szakembereit az előző rendszerhez való kötődésük miatt nagyrészt menesztették. Szétverték a

Nyugaton is elismert szövetkezeti rendszert, meghirdették a kárpótlást, és pozícióba helyezték azokat az embereket, akik a múlt rendszerben sem voltak elnyomottak.” (254. o.)

Életkora miatt a szerzőnek nem nagyon lehetnek személyes tapasztalatai sem a két világháború közötti „hangulati és ceremoniális” elemekről, sem pedig a nosztalgikus vágyakozás tárgyáról. Ha pedig csak az olvasmányélmények szolgálnak alapul, akkor az ítékezés felettebb egyoldalú: a szovjet tömb szétesésekor minden érintett nemzet legitim történelmi előzményeket keresett a megszakított fejlődéshez való visszatéréshez. Ez a töréspont Magyarország esetében a második világháború volt. Oroszország esetében 1917. Ha a szerző a fenti mondatokat másfél évtizeddel korábban teszi közzé, talán még lehetett volna keresni hozzájuk argumentációs alátámasztást a közvélemény-kutatókban. Ma már aligha. A kötet viszont 2009-ben jelent meg, a rendszerváltás utáni legmélyebb gazdasági–pénzügyi válság, valamint a kormányzó baloldal válságának kellős közepén. Az ítéletet alkotót az események alakulásának ismerete kötelezné az összkép és a részletek újraértékelésére is. ■

(Horváth István: Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok, 1980–1991. Budapest, 2009, Corvina, 313 o.)